

بررسی اشکالات وارد شده بر تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر و پاسخ به آنها از نگاه فقه شیعه و عامه

سید محمود موسوی خراسانی*

چکیده

با توجه به اهمیت فراوان شیر مادر از جهت پزشکی و دشواری دسترسی همیشگی به آن به دلایل مختلف، ایده تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر در کشورهای توسعه یافته و به تازگی در کشور اسلامی ایران اجرا شده است. بانک شیر مادر، به عنوان موضوعی مستحدثه، این پرسش را برای مسلمانان ایجاد کرده است که آیا تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر به لحاظ فقهی جایز است؟

بسیاری از عالمان عامه تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر را حرام می‌دانند، اما عالمان شیعه در این موضوع پژوهش گسترده‌ای انجام نداده‌اند. در این مقاله، پس از طرح یکی از مهم‌ترین اشکالات فقهی عامه (موضوع انتشار محرمیت در نتیجه ازدواج بامحارم) بر تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر، پاسخ آن از منظر فقه اهل بیت علیهم‌السلام و مذاهب اربعه عامه بررسی می‌شود.

این مقاله نشان می‌دهد که به لحاظ فقهی، تمام مسلمانان می‌توانند بانک شیر مادر تأسیس کنند و همچنین از شیر این بانک برای نوزادان خود استفاده کنند.

کلیدواژه‌ها

تغذیه کودک، بانک شیر مادر، رضاع، شرایط رضاع، انتشار حرمت، فقه اهل بیت علیهم‌السلام، فقه عامه.

مقدمه

آیات و روایات فراوانی به اهمیت شیر مادر برای کودکان اشاره می‌کنند. تا جایی که از روایات استفاده می‌شود، بهترین غذا برای کودکان، شیر مادر است. همچنین دانشمندان بسیاری، از مسلمان و غیرمسلمان، بر فواید بی‌شمار شیر مادر تأکید داشته و دارند. شیر مادر نه تنها به لحاظ جسمی و اندام‌شناسانه (فیزیولوژیکی) بهترین غذا برای کودک است، بلکه از منظر روان‌شناختی نیز در آغوش گرفتن کودک و هم‌نفس شدن مادر و فرزند، تأثیرات روانی و ذهنی بسیاری بر کودک دارد. شاید به همین دلیل باشد که در روایات توصیه شده است که هر زنی را برای شیر دادن به فرزند خود انتخاب نکنید. امروزه با توجه به صنعتی و مدرن شدن کشورها، و در نتیجه آن، کارکردن زن‌ها در بیرون از منزل، نوع تغذیه و سبک زندگی و دلایل دیگر، امکان بهره‌بردن کودکان از شیر مادران خود، محدود و محدودتر شده است.

نیاز روزافزون کودکان به شیر مادر و نبود دسترسی به آن به دلایل مختلف، انگیزه‌ای شد برای تولید شیرخشک، به‌عنوان جایگزینی برای شیر مادر. با وجود این، پس از سال‌ها تولید، عرضه و مصرف انواع شیرخشک و انجام آزمایش‌های متعدد، دانشمندان علم تغذیه اعتراف کردند که شیرخشک به‌هیچ‌وجه نمی‌تواند همه مزایای شیر مادر را داشته باشد و نوزادانی که از شیرخشک استفاده می‌کنند، به‌مراتب بیشتر از نوزادانی که از شیر مادر بهره‌مند می‌شوند، به بیماری‌های مختلف مبتلا می‌شوند. طبق آخرین آمار در ایران، بیش از نیمی از کودکان زیر دو سال، از شیرخشک استفاده می‌کنند، یعنی حدود یک میلیون و نیم کودک با شیرخشک تغذیه می‌شوند (آقاخانی، ۱۳۹۳: ص ۱۰). این بدان معناست که احتمال ابتلای این کودکان به انواع بیماری‌ها در آینده زیاد است.

از طرف دیگر، مادرانی هستند که به لحاظ جسمی یا نداشتن شغل یا ... شیر زیادی دارند و حاضرند شیر خود را به‌عنوان انجام عمل نیک یا در مقابل پول، در اختیار نیازمندان قرار دهند. با وجود این، با سبک جدید زندگی در حال حاضر این امکان

وجود ندارد که این مادران همچون گذشته به کودکان نیازمند به صورت مستقیم شیر بدهند. اینجا بود که بحث تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر برای تأمین این نیاز مطرح گردید. بانک شیر مادر می تواند شیر اضافه برخی مادران را به شکل مناسب و کاملاً بهداشتی تهیه و در بانک ذخیره کند و به دست نیازمندان برساند.

با تأسیس بانک شیر مادر در کشورهای توسعه یافته، این پرسش برای مسلمانان ساکن این کشورها مطرح شد که «آیا استفاده از بانک شیر مادر به لحاظ شرعی جایز است؟» پرسش بعدی این بود که «آیا تأسیس بانک شیر مادر در کشورهای اسلامی جایز است؟» و ...

به تازگی در ایران نیز فعالیت های قابل توجهی در زمینه بانک شیر مادر انجام گرفته است. نخستین بانک شیر مادر در سال ۱۳۹۵ در بیمارستان الزهراء (ع) تبریز با حضور تعدادی از مقامات وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، نماینده یونسف در ایران و... گشایش یافت (نماینده یونسف در ایران، ۱۳۹۷) و چند ماه بعد، رئیس اداره سلامت نوزادان وزارت بهداشت اعلام کرد که شهرهای اصفهان، مشهد، تهران و شیراز در گام های بعدی به بانک شیر مادر مجهز می شوند (اداره سلامت نوزادان وزارت بهداشت، ۱۳۹۷).

گسترش چنین بانک هایی در کشور اسلامی ایران، که بیشتر جمعیت آن از شیعیان هستند، ایجاب می کند که هرچه سریع تر حکم شرعی تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر از منظر فقه شیعی قطعی گردد. همچنین، از آنجا که جمع زیادی از برادران و خواهران اهل سنت در ایران زندگی می کنند، شایسته است مشخص گردد بنابر مبانی برگزیده فقیهان مذاهب اربعه اهل سنت، آیا می توان استفاده از بانک شیر مادر را جایز دانست؟

در این مقاله پس از بیان مهم ترین اشکالی که از طرف عامه به تأسیس و استفاده از بانک شیر وارد شده، پاسخ به آن اشکال با ملاحظه مبانی فقهی عامه و خاصه داده می شود. در پایان، اثبات خواهیم کرد که حتی با ملاحظه مبانی عامه می توان به جواز تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر فتوا داد.

پیشینه و اهمیت مسئله

موضوع تأسیس یا استفاده از بانک شیر مادر از موضوعات مستحدثه است. از این رو، بحثی درباره جواز یا حرمت تأسیس یا استفاده از بانک شیر مادر در کتاب‌های پیشینیان دیده نمی‌شود. با وجود این، با توجه به کلیات مطرح شده در کتاب‌های پیشینیان، عالمان معاصر کوشیده‌اند حکم شرعی این موضوع جدید را به دست آورند. بر این اساس، در سال‌های گذشته در کشورهای عربی مسلمان، درباره حکم شرعی تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر بسیار بحث شده است و موافقان و مخالفان کتاب‌ها و مقالاتی در این موضوع نوشته‌اند و در کنفرانس‌های مختلفی که در این موضوع برگزار شده است، به ارائه بحث پرداخته‌اند. بیشتر عالمان عامه که در این باب سخن گفته‌اند، قائل به حرمت تأسیس یا استفاده از بانک شیر مادر شده‌اند. مثلاً در بیانیه پایانی کنفرانس اسلامی، که در سال ۱۹۸۵ میلادی در جده تشکیل شد، اعلام گردید که تأسیس بانک شیر مادر در کشورهای اسلامی حرام است (محقق داماد، ۱۳۸۳، ج ۲: ص ۲۱۶). از این رو، تاکنون چنین بانکی در کشورهای اسلامی غیر از ایران شروع به کار نکرده است.

متأسفانه فقیهان شیعی نیز تاکنون به صورت تفصیلی به این موضوع نپرداخته‌اند. بر این اساس، تاکنون هیچ‌یک از عالمان شیعی در این قبیل کنفرانس‌ها شرکت نکرده یا کتاب و مقاله‌ای به زبان عربی یا انگلیسی نگاشته‌اند تا دیدگاه فقه شیعی برای دیگر مسلمانان آشکار گردد. مقالاتی هم که شیعیان در این موضوع به زبان فارسی نوشته‌اند، انگشت‌شمار و مختصر است. مثلاً در مقاله غلامرضا نورمحمدی با عنوان «بررسی فقهی بانک شیر مادر» (نورمحمدی، ۱۳۹۲) یا در مقاله دباغ مقدم و همکاران با عنوان «بررسی بانک شیر مادر از دیدگاه ضوابط شرعی» (دباغ مقدم و همکاران، ۱۳۹۲)، درباره مسائل متعدد فقهی در موضوع تأسیس و استفاده از بانک شیر به صورت گسترده بحث نشده است. در این مقالات، با توجه به اینکه از نگاه اکثر قریب به اتفاق عالمان شیعه مشکلی فقهی متوجه تأسیس و استفاده از بانک شیر نمی‌شود، اصلاً به بحث در این زمینه نپرداخته‌اند، یا بعد از طرح اشکال، با بیان اینکه این اشکال - با توجه به نظر بیشتر عالمان شیعه در

مورد شروط رضاع - متوجه شیعیان نمی‌شود، به آسانی از کنار آن گذر کرده‌اند. این در حالی است که پرسش‌های فقهی فراوان دیگری دربارهٔ بانک شیر مادر مطرح است، مانند:

- حکم شرعی استفاده از مخلوط شیر چند مادر چیست؟
 - آیا مخلوط شدن شیر زن مسلمان و شیر زن غیرمسلمان مشکل فقهی ایجاد نمی‌کند؟
 - آیا خرید و فروش شیر مادر از لحاظ فقهی جایز است؟
 - در آمد حاصل از فروش شیر مادر متعلق به پدر است یا مادر؟
 - آیا شوهر می‌تواند مانع فروش شیر همسرش شود؟
- در این مقاله فقط به بحث فقهی دربارهٔ جواز یا حرمت تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر پرداخته می‌شود و در مقالات آینده، مسائل دیگر را بررسی خواهیم کرد.

۱. ادعای حرمت تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر با تمسک به معنای اصطلاحی رضاع

فقیهان عامه با ادلهٔ مختلفی تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر را حرام دانسته‌اند. یکی از مهم‌ترین ادلهٔ ایشان، تمسک به معنای اصطلاحی رضاع است.

اکثر قریب به اتفاق فقیهان مذاهب اربعه (شافعی، حنبلی، مالکی، حنفی) در اصطلاح شرعی، رضاع را رسیدن شیر مادر به معدهٔ کودک معنا کرده‌اند؛ بدون تفاوت در اینکه رسیدن شیر به معدهٔ کودک از راه نوشیدن مستقیم کودک از پستان مادر باشد یا شیر مادر از راه دیگری مانند بینی به معدهٔ کودک برسد یا به واسطهٔ ظرفی به دهان و سپس معدهٔ کودک وارد شود یا... (ابن قدامه مقدسی، ۱۴۰۵ق، ج ۹: ص ۱۹۵؛ کحلای، ۱۴۱۹ق: ص ۸۷؛ عوضین المغربی، بی‌تا: ص ۵۳-۵۴). حتی برخی از کسانی که نوشیدن مستقیم شیر از پستان مادر را شرط تحقق معنای رضاع می‌دانند، باز هم غیر رضاع را به رضاع ملحق کرده و آن را موجب انتشار حرمت می‌دانند (مرحبا، ۱۴۲۹ق: ص ۳۴۱). البته، فقیهان عامه شروطی را هم برای تحقق معنای اصطلاحی رضاع قید کرده‌اند؛ مثلاً اینکه شیر زن در دو سال نخست

عمر کودک به معده کودک برسد (عسیلی، ۱۴۲۶ق: ص ۴۶) یا موارد دیگری که فعلاً از بحث ما خارج است.

حال، با توجه به اینکه با استفاده از بانک شیر مادر، شیر به معده کودک می‌رسد، و با فرض تحقق شروطی که فقیهان عامه مطرح کرده‌اند، عنوان رضاع تحقق می‌یابد و با توجه به آیات و روایات موجود در این زمینه، محرمیت حاصل می‌شود. از آنجا که با استفاده از بانک شیر مادر، تشخیص برادران، خواهران و مادران رضاعی ممکن نیست، احتمال ازدواج با محارم با یکدیگر در آینده وجود دارد. این چیزی است که شارع بدان راضی نیست. در نتیجه، تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر، که به ازدواج با محارم می‌انجامد، حرام است.

۲. مناقشه در استدلال تمسک به معنای اصطلاحی رضاع

استدلال تمسک به معنای اصطلاحی رضاع از وجوهی قابل مناقشه است و نمی‌تواند حرمت تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر را ثابت کند:

۲-۱. لزوم نوشیدن مستقیم شیر از پستان مادر برای تحقق رضاع

این استدلال، بر فرض تمامیت، فقط بر مبنای سخن کسانی وارد است که می‌گویند مکیدن مستقیم پستان مادر برای رضاع محرم شرط نیست و در صورت استفاده از شیر موجود در بانک شیر مادر، محرمیت منتشر می‌شود. با وجود این، بر مبنای سخن عالمان امامیه (به استثنای ابن‌ادریس و ابن‌جنید و شیخ طوسی در یکی از نظرات خود؛ ر.ک: محقق کرکی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۲: ص ۲۱۱)، ظاهریه و بعضی از عالمان اهل سنت، که مکیدن مستقیم از پستان مادر را شرط لازم برای تحقق رضاع و انتشار حرمت می‌دانند، چنین اشکالی وارد نیست، زیرا با استفاده از شیر موجود در بانک شیر مادر اصولاً محرمیتی حاصل نمی‌شود که به واسطه آن بخواهیم حکم به حرمت تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر صادر کنیم. توضیح آنکه اکثر قریب به اتفاق عالمان امامیه و جمعی از فقیهان عامه معنای

اصطلاحی رضاع را مطابق با معنای لغوی اش می‌دانند. در نتیجه، ایشان نوشیدن مستقیم شیر از پستان مادر را شرط در انتشار حرمت می‌دانند. در این مبنا، با استفاده از بانک شیر مادر اصولاً رضاعی حاصل نمی‌گردد تا محلی برای اشکال پیدا شود.

لغت‌شناسان رضاع را چنین معنا کرده‌اند:

الف. «رضع: رَضِعَ الصَّبِي رَضَاعًا وَ رَضَاعَةً، أَي: مَصَّ الثَدِي وَ شَرَبَ»؛ رضع به معنای مکیدن پستان مادر و نوشیدن آن است (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج: ۱، ص: ۲۷۰)؛

ب. «المرضعه التي تُرَضِع وَ تُدَيِّهَا فِي وَلَدِهَا»؛ مرضعه زنی را گویند که شیر می‌دهد، در حالی که پستانش در دهان کودک گذاشته می‌شود (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج: ۸، ص: ۱۲۷)؛

ج. در المعجم الوسيط (مصطفی و دیگران، ۱۴۲۶) نیز ذیل واژه «رضع» آمده است: «رضع الطفل أمه: امتص ثديها»، یعنی کودک پستان مادر را مکید.

همان‌طور که پیش از این هم اشاره شد، اکثر قریب به اتفاق فقیهان شیعه و بسیاری از عالمان اهل سنت معنای اصطلاحی رضاع را مطابق با معنای لغوی اش می‌دانند. به اعتقاد ایشان، نوشیدن مستقیم از پستان مادر شرط لازم برای انتشار حرمت است؛ در غیر این صورت، حرمت انتشار پیدا نمی‌کند. در این زمینه به سخنان عالمان عامه می‌توان اشاره کرد، از جمله ابن حزم ظاهری (ابن حزم، بی‌تا، ج: ۱۰، ص: ۷-۱۲)، کحلای (کحلای، ۱۴۱۹ق: ص: ۷۸)، عسلی (عسلی، ۱۴۲۶ق: ص: ۴۳)، عوضین مغربی (عوضین مغربی، بی‌تا: ص: ۵۲)، شیخ یوسف القرضاوی، شیخ مصطفی الزرقاء، شیخ عبداللطیف حمزه و محمد سعید طنطاوی (به نقل از: عسلی، ۱۴۲۶ق: ص: ۲۷۹).

همچنین، مشهور بین فقیهان شیعه این است که نوشیدن شیر از پستان مادر، شرط حصول رضاع محرم است و اگر شیر از راه دیگری به معده کودک برسد، موجب نشر حرمت نمی‌شود (ر.ک: علامه حلی، ۱۴۱۳ق، ج: ۷، ص: ۳۸؛ صاحب جواهر، ۱۴۰۴ق، ج: ۲۹، ص: ۲۹۴؛ انصاری، ۱۳۷۲: ص: ۳۶۰).

نتیجه آنکه، با چنین اختلافات فراوانی در معنای رضاع و حصول تحریم ازدواج به واسطه آن، نمی‌توان گفت همه عالمان مسلمان تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر را حرام می‌دانند.

۲-۲. لزوم حصول همه شرایط برای تحقق محرمیت

این استدلال، بر فرض تمامیت، در صورتی وارد است که مؤسسان بانک شیر مادر علم داشته باشند که با استفاده از بانک شیر مادر، شرایط دیگر محرمیت پیدا می‌شود؛ حال آنکه می‌دانیم حصول محرمیت شرایطی دارد (مثل مقدار شیر خوردن از یک مادر و مخلوط‌نشدن شیرها) و چنین علمی برای آنان حاصل نمی‌شود.

مثلاً در بحث مقدار شیری که با آن حرمت پیدا می‌شود، جمعی از فقیهان عامه معتقدند که تحریم تحقق پیدا نمی‌کند مگر به سه، پنج، ده، یا پانزده مرتبه نوشیدن شیر در یک شبانه‌روز (رک: عسلی، ۱۴۲۶ق: ص ۱۳۶-۱۳۷؛ کحلاوی، ۱۴۱۹ق: ص ۳۹).

اختلاف دیگری که در تحقق تحریم با استفاده از بانک شیر مادر هست، موضوع «اختلاط البان» است. همان‌گونه که می‌دانیم، بانک شیر مادر شیر مادران را جمع‌آوری، آنها را با یکدیگر مخلوط، و موادی به آن اضافه می‌کند و کارهایی روی آن انجام می‌دهد تا بتواند ضمن آنکه خواص شیر مادر را حفظ می‌کند، از فساد آن جلوگیری کند. حال باید دید آیا ترکیب شیرها با هم و با مواد افزودنی موجب نمی‌شود که محرمیت حاصل نشود یا چنین شرایطی به حصول محرمیت آسیب می‌زند؟

کحلاوی موضوع اختلاط را به دو قسم تقسیم می‌کند و نظرات مختلف در این باره را شرح می‌دهد: «گاهی اختلاط بین شیر آدمی و غیر شیر آدمی است و گاهی اختلاط بین شیرهای مادران است». وی در مورد اختلاط شیر مادر با غیر شیر مادر می‌نویسد: «برخی معتقدند تنها در صورتی که شیر مادر غالب باشد، حرمت حاصل می‌شود» (کحلاوی، ۱۴۱۹ق: ص ۶۲). او در مورد ترکیب شیر مادر با شیر مادر یا مادران دیگر نیز به اقوالی اشاره می‌کند که در آنها با هیچ‌کدام از شیرها حرمت حاصل نمی‌شود (همان: ص ۶۴).

به‌طور خلاصه می‌توان گفت: مسئولان بانک شیر مادر شیر مادران را از منطقه وسیعی جمع‌آوری می‌کنند و پس از مخلوط کردن آنها با هم و با مواد افزودنی و پاستوریزه کردن آن و ...، آن را در منطقه وسیعی پخش می‌کنند. همچنین، با ملاحظه اختلاف نظرها در حصول محرمیت از راه رضاع، آن مسئولان نمی‌دانند

کودکانی که از بانک شیر مادر استفاده می‌کنند، از شیر یک مادر معین به مقدار لازم و با شرایط لازم در حصول رضاع می‌نوشند یا نه. از این رو، علم به حصول رضاع محرم وجود ندارد تا گفته شود ازدواج دختران با برادران رضاعی محتمل است. در نتیجه، تأسیس بانک شیر مادر برای آنها حرام نیست. همچنین استفاده کنندگان از بانک شیر مادر علم ندارند که فرزندشان از یک مادر معین، به مقدار لازم، و با تمام شرایط تحریم، شیر می‌خورد و قطعاً خواهر یا برادر رضاعی پیدا خواهد کرد تا بحث احتمال ازدواج خواهر و برادر رضاعی مطرح شود و حرمت استفاده از بانک شیر مادر برای آنها مطرح گردد.

۳-۲. لزوم علم به ازدواج خواهران و برادران رضاعی در آینده

حتی با فرض آنکه مؤسسان بانک شیر مادر یا استفاده کنندگان از آن، علم داشته باشند که با استفاده از بانک شیر مادر، قطعاً رضاع با تمام شرایط تحقق پیدا می‌کند، و کودکان برادر و خواهر رضاعی یکدیگر خواهند شد، باز باید علم داشته باشند که این خواهران و برادران رضاعی در آینده با یکدیگر ازدواج خواهند کرد تا بگوییم تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر حرام است. در غیر این صورت، چنانچه علم به ازدواج خواهران و برادران رضاعی وجود نداشته باشد، جایی برای ادعای حرمت تأسیس یا استفاده از بانک شیر موجود نخواهد بود، چون حصول رضاع به تنهایی دلیل بر حرمت تأسیس یا استفاده از بانک شیر نمی‌شود.

ممکن است گفته شود مؤسسان و استفاده کنندگان از بانک شیر مادر چنین علمی ندارند، ولی در همین اندازه باید احتیاط کرد که آنها احتمال می‌دهند برخی کودکان شیر مادر معینی را با تمام شرایط تحریم بخورند و باز هم احتمال می‌دهند در آینده این کودکان با برادر یا خواهر رضاعی خود ازدواج کنند. این احتیاط بدان سبب است که موضوع دماء و فروج از امور مهم است. در نتیجه، تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر حرام است.

در پاسخ به این اشکال باید گفت: این احتمال هیچ مشکلی به وجود نمی آورد، زیرا اگرچه موضوع فروج از موضوعات مهم است و رعایت احتیاط در آن لازم است، ولی چنانچه در جایی با استفاده از اصل عملی ای مانند استصحاب به این نتیجه برسیم که رضاعی تحقق پیدا نکرده است، همین نتیجه گیری بهترین مجوز برای ازدواج است و احتیاط لازم نیست. در چنین حالتی شک حاصل می شود که آیا با استفاده از بانک شیر مادر، دو نفر با هم محرم شده اند یا خیر (که شبهه ای موضوعی است). در پاسخ به این شک باید گفت: قطعاً زمانی بوده است که این دو نفر خواهر و برادر رضاعی هم نبوده اند. الآن شک داریم که آیا با استفاده از بانک شیر مادر این دو خواهر و برادر رضاعی شده اند یا خیر. مقتضای استصحاب عدم حصول رضاع است. جریان استصحاب در چنین صورتی مورد اتفاق بین عامه و خاصه است و گفته نمی شود چون موضوع فروج است، پس استصحاب جاری نمی شود و احتیاط واجب است.

از جمله عالمان عامه ای که بر این مطلب تأکید کرده اند، به ابن قدامه مقدسی (ابن قدامه مقدسی، بی تا، ج ۹: ص ۲۲۱) و عسلی (عسلی، ۱۴۲۶ق: ص ۲۶۲) می توان اشاره کرد. در بین فقیهان شیعه نیز مرحوم آخوند خراسانی می نویسد: «اگر در تحقق یا حدوث رضاع شک کنیم، مقتضای اصل این است که سبب تحقق رضاع حادث نشده است» (آخوند خراسانی، بی تا: ص ۳). همچنین، مرحوم کاشف الغطاء تصریح می کند که در صورت شک در تحقق رضاع، چه در شبهه موضوعیه باشد و چه در شبهه حکمیه، آثار رضاع بار نمی شود (کاشف الغطاء، ۱۳۵۹ق، ج ۲: ص ۲۰). میرزا حسن بجنوردی هم در القواعد الفقهیه می نویسد: «در چنین موردی جای جریان استصحاب عدم حرمت نکاح یا عنوان مادری است و در نتیجه، احکام رضاع بار نمی شود» (بجنوردی، ۱۴۱۹ق، ج ۴: ص ۳۳۵).

باز ممکن است گفته شود اگرچه استصحاب در شبهات موضوعیه جاری می شود، ولی در مورد استفاده از بانک شیر مادر، جای جریان چنین استصحابی نیست؛ چون دلیل استصحاب شکی است که به نحو اتفاق عارض شده است. شکی که در مورد مصرف شیر موجود در بانک شیر مادر حاصل می شود، شکی است که ما آن را با مخلوط کردن شیر و

ضبط نکردن اسامی افراد ایجاد کرده‌ایم. این شک مانع از عمل به یقین سابق است و در چنین موردی باید احتیاط کرد. پس تأسیس یا استفاده از بانک شیر مادر جایز نیست. در پاسخ به این إشکال نیز باید گفت: حق آن است که کلمه شک، که از ارکان استصحاب است، اطلاق دارد و مواردی را هم دربر می‌گیرد که در آنها خودمان شک را ایجاد کرده‌ایم. هر چند چنین موردی فرد نادر است، ولی إشکالی ندارد که اطلاق فرد نادر را هم دربر بگیرد، اگرچه اختصاص اطلاق به فرد نادر جایز نیست.

باز ممکن است إشکال شود که قاعده استصحاب در اطراف علم اجمالی جاری نمی‌شود. در مورد بحث، فرض بر این است که پدران و مادران می‌دانند که با استفاده فرزندشان از بانک شیر مادر، رضاع محرمی حاصل می‌شود؛ یعنی فرزندان‌شان با استفاده از بانک شیر مادر، برادران و خواهران رضاعی پیدا خواهند کرد. زمانی که فرزندشان در آینده تصمیم به ازدواج با فرد خاصی بگیرد، در مورد آن فرد، شک هست که آیا او برادر یا خواهر رضاعی‌اش یا خیر، و در نتیجه، آیا ازدواج با وی جایز است یا خیر. این مورد از موارد علم اجمالی است که در آن یک علم هست که به جامع بین اطراف تعلق گرفته است (و آن علم به تحقق رضاع محرم است بین افراد موجود در شهر) و یک شک هست که در خصوص تمام افراد است.

در پاسخ به این إشکال باید گفت: در مورد جریان یا عدم جریان استصحاب در اطراف علم اجمالی چند نظریه هست. با ملاحظه آن نظریات به این نتیجه خواهیم رسید که جریان استصحاب در اطراف علم اجمالی، ثمربخش نیست و این مورد اتفاق عالمان است، اگرچه در وجه عدم فایده آن اختلاف هست. ما در اینجا به دو نظریه اشاره می‌کنیم:

نخست. به نظر مرحوم شیخ انصاری (انصاری، ۱۴۲۸ق، ج ۳: ص ۴۱۰) و مرحوم میرزای نائینی (کاظمی خراسانی، ۱۳۸۲، ج ۴: ص ۶۹۲)، استصحاب در اطراف علم اجمالی جاری نمی‌شود، چون در موارد علم اجمالی، تناقض در صدر و ذیل دلیل استصحاب پیش می‌آید. توضیح آنکه، در دلیل استصحاب آمده است: «لانتقض الیقین بالشک ولکن تنقضه بیقین آخر» (حر عاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ص ۱۷۴) هیچ زمان نباید یقین را به شک نقض

کرد، ولی چنانچه یقین دیگری پیدا شد، باید یقین نخست شکسته شود و به یقین دوم عمل شود». در مورد علم اجمالی، هم یقین هست و هم شک. یقین به جامع بین تمام اطراف وجود دارد: در مورد بحث، این یقین هست که رضاع محرمی انجام شده است و فردی که الآن بخواهد ازدواج کند، خواهر یا برادر رضاعی پیدا کرده است؛ پس نباید به یقین نخست به نداشتن خواهر یا برادر رضاعی اعتنا شود. اینجا جای جریان استصحاب نیست، زیرا فرد یقیناً برادر یا خواهر رضاعی پیدا کرده است و یقین سابق به نداشتن برادر یا خواهر رضاعی با یقین به تحقق و حصول برادر و خواهر رضاعی نقض شده است. از طرف دیگر، فردی که شخص می‌خواهد با او ازدواج کند، معلوم نیست خواهر یا برادر رضاعی او باشد. پس در این باره شک هست و جای جریان استصحاب عدم حصول رضاع دربارهٔ این فرد هست. در نتیجه، باید گفت: این فرد خاص قبلاً خواهر یا برادر او نبوده است و الآن هم نیست (واعظ بهسودی، ۱۴۱۷ق، ج ۲: ص ۲۷۵).

۱۴۱

فقه

پس به مقتضای دلیل استصحاب، مورد علم اجمالی هم مورد جریان استصحاب هست و هم نیست؛ این یعنی تناقض صدر و ذیل، زیرا مقتضای یکی از این دو استصحاب، حرمت و مقتضای دیگری جواز است. در صدر حدیث آمده است که یقین را با شک نباید نقض کرد و به همان یقین سابق باید عمل کرد. براینکه این امر جریان استصحاب عدم تحقق رضاع در مورد افراد به خصوص است؛ پس ازدواج با فرد مشکوک جایز است. مقتضای ذیل دلیل عدم جریان استصحاب، بلکه لزوم نقض یقین سابق با یقین دوم است، زیرا یقین به اصل رضاع محرم هست و نباید به یقین سابق (نبود نسبت رضاعی) اعتنا کرد. پس دلیل استصحاب در موارد علم اجمالی می‌گوید هم استصحاب جاری می‌شود و هم جاری نمی‌شود؛ این یعنی تناقض در صدر و ذیل. از این رو، به جهت تناقض صدر و ذیل دلیل استصحاب، گفته‌اند استصحاب در موارد علم اجمالی جاری نمی‌شود. این نظریه برگزیدهٔ شیخ انصاری در رسائل و مرحوم میرزای نائینی است نتیجهٔ این نظریه این است که استصحاب جاری نیست، زیرا مقتضی نیست و دلیل قاصر است (سبحانی، ۱۳۸۹، ج ۱: ص ۳۰۲).

دوم. نظریهٔ دوم در مورد عدم جریان استصحاب در اطراف علم اجمالی این است که با جریان استصحاب در اطراف علم اجمالی، مخالفت قطعی (در صورت جریان در تمام اطراف) یا مخالفت احتمالی (در صورت جریان در یکی از اطراف) منجر لازم می‌آید که جایز نیست. در نتیجه باید گفت: عدم جریان استصحاب در اطراف علم اجمالی به جهت وجود مانع است نه عدم مقتضی. این نظریه را مرحوم آخوند در کفایه برگزیده است (آخوند خراسانی، بی تا: ص ۴۳۲).

در این نظریه، دو استصحاب در اطراف علم اجمالی همیشه تعارض و تساقط می‌کنند، چون همیشه علم داریم که یکی از این دو استصحاب، خلاف واقع است. از این رو، استصحاب در اطراف علم اجمالی به ما کمکی نمی‌کند.

همان گونه که ملاحظه شد، در اینکه وجه عدم جریان استصحاب در اطراف علم اجمالی چیست، اختلاف نظر هست و ما دو نظر مختلف را بیان کردیم. با وجود این، آنچه مسلم است، اتفاق عالمان بر عدم جریان استصحاب در اطراف علم اجمالی یا تعارض استصحاب و تساقط آن در اطراف علم اجمالی است. در مورد بحث، فرض این است که علم داریم رضاعی حاصل شده است و شک در این مورد ویژه داریم که آیا فرد مورد نظر برای ازدواج، خواهر و یا برادر رضاعی هست یا خیر. در این باره، به اتفاق عالمان، استصحاب عدم تحقق رضاع ثمربخش نیست، چون از اطراف علم اجمالی است. پس ازدواج با هیچ پسر یا دختری جایز نیست، چون تمام افراد از اطراف علم اجمالی هستند و همان گونه که بیان شد، استصحاب هم نتوانست کمکی به ما بکند.

باید گفت این اشکال وارد نیست. با توجه به اینکه اتفاق عالمان بر عدم جریان استصحاب یا تعارض استصحاب در اطراف علم اجمالی است، جای جریان استصحاب هست. توضیح آنکه، همان گونه که در بحث ارکان تنجیز علم اجمالی گفته شده است، یکی از ارکان تنجیز علم اجمالی، ابتلای تمام اطراف است (انصاری، ۱۴۲۸ق، ج ۲: ص ۲۳۴)؛ یعنی اگر بعضی از اطراف علم اجمالی از محل ابتلا خارج باشند، جایی برای تنجیز علم

اجمالی نیست، مثل آنکه من علم دارم این ظرف یا فلان ظرفی که در کشوری دیگر است، نجس است. در چنین موردی باید گفت هیچ اصلی در طرف خارج از محل ابتلا جاری نمی‌شود، زیرا اثری ندارد و لغو است. از این‌رو، اصل در طرفی که محل ابتلا است، بدون وجود معارض جاری می‌شود و مشکلی پیش نمی‌آید.

مرحوم شیخ انصاری در این زمینه می‌نویسد: به‌درستی که نواهی شارع، که مراد از آنها وادار کردن مکلف است، بر ترک فعلی از افعال عقلاً و عرفاً مقید است به موردی که مورد ابتلای انسان است و تکلیف به غیر مورد ابتلا مستهجن است؛ مگر آنکه آن تکلیف مقید به صورت ابتلا باشد (انصاری، ۱۴۲۸ق، ج ۳: ص ۴۱۰).

مرحوم آخوند در کفایة الاصول خروج از محل ابتلا را مانع از فعلیت حکم می‌داند و تکلیف به نسبت به خارج از محل ابتلا را لغو یا تحصیل حاصل دانسته و می‌نویسد:

به‌درستی که نهی از شیئی به جهت آن است که برای مکلف داعی شود برای ترک آن فعل، به شرطی که مکلف داعی برای ترک آن فعل نداشته باشد. چنین چیزی در جایی قابل تصور است که فعلی محل ابتلا باشد. در جایی که مورد ابتلا نیست، نهی از آن بی‌فایده یا لغو است؛ بلکه باید گفت تحصیل حاصل است. نتیجه آنکه، در صورت عدم ابتلای بعض اطراف علم اجمالی، علمی به تکلیف فعلی نیست، زیرا احتمال دارد تکلیف به مورد خارج از محل ابتلا خورده باشد و از این‌رو، احتیاط لازم نیست (آخوند خراسانی، بی‌تا، ج ۲: ص ۳۶۱).

در مورد بحث، در فرضی که شخصی الآن می‌خواهد ازدواج کند، او می‌داند که بعضی از دختران شهر خواهر رضاعی او هستند و ازدواج با آنها حرام است، ولی از آنجا که امکان ازدواج با همه دختران شهر برای او نیست، باید گفت: یقیناً بعضی از اطراف از محل ابتلا خارج است و تکلیف فعلی ندارد. پس علم اجمالی منجز نیست و استصحاب عدم (یعنی این فرد سابقاً خواهر یا برادر رضاعی نبود و الآن هم نیست) در مورد این فرد مشکوک (که تصمیم ازدواج با او گرفته شده است) جاری می‌شود و معارضی برای او نیست.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این مقاله یکی از مهم‌ترین ادله حرمت تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر بیان شد. اشاره شد که به‌نظر عده‌ای، با توجه به اینکه از قرآن و حدیث استفاده می‌شود که محرمیت با رضاع انتشار پیدا می‌کند و رضاع در اصطلاح، رساندن شیر مادر به معده کودک است (بدون آنکه فرقی بین شیردهی مستقیم و غیرمستقیم باشد)، با استفاده از بانک شیر مادر محرمیت انتشار پیدا می‌کند و هر کودکی برادر و خواهر رضاعی پیدا می‌کند. همچنین، از آنجا که تشخیص برادران و خواهران در آینده ممکن نیست، این برادران و خواهران ممکن است در آینده با یکدیگر ازدواج کنند و این ازدواج از نظر شارع حرام است. پس تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر (که به این حرام خواهد انجامید) حرام است.

در پاسخ گفتیم:

نخست: این اشکال بر فرض تمامیت، بر مبنای کسانی وارد است که نوشیدن مستقیم از پستان مادر را در انتشار حرمت شرط نمی‌دانند، ولی این اشکال بر مبنای امامیه و ظاهریه و جمعی از عالمان عامه، که نوشیدن شیر از پستان را شرط انتشار حرمت می‌دانند، وارد نیست.

دوم: مؤسسان بانک شیر مادر و پدران و مادران کودکان علم ندارند که سایر شروط رضاع و انتشار حرمت (مثل مقدار شیر خوردن و عدم اختلاط شیر با غیر آن) قطعاً تحقق پیدا کرده است؛ پس علم به حصول انتشار حرمت ندارند.

سوم: بر فرض علم به حصول رضاع با تمام شروط، پدران و مادران کودکان و مؤسسان بانک شیر مادر علم ندارند که این کودکان در آینده با یکدیگر ازدواج خواهند کرد؛ پس علم به وقوع حرام برای آنان حاصل نمی‌شود تا گفته شود که تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر حرام است، چون به وقوع حرام کمک می‌کند.

نتیجه نهایی

دلیل نخست بر حرمت تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر، حرمت را ثابت نمی‌کند. بر این اساس، تأسیس و استفاده از بانک شیر مادر برای همه مسلمانان به لحاظ فقهی جایز است.

۱۴۵

فقه

کتابنامه

۱. آخوند خراسانی (محمد کاظم بن حسین) (بی تا)، کفایة الأصول، قم: مؤسسه نشر اسلامی.
۲. _____ (۱۴۱۳ق)، کتاب الرضاع، ج ۲، ج ۱، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۳. اداره سلامت نوزادان وزارت بهداشت (۱۳۹۷)، «هشدار وزارت بهداشت درباره تغذیه نوزادان با شیر غیرمادر»، قابل دسترسی در: <https://www.isna.ir/news/95050101692>.
۴. آقاخان، سعیده (۱۳۹۳)، «تجارت پرسود شیر خشک؛ چهار کارخانه در ایران جایگزین شیر مادر را تولید می کنند»، روزنامه شرق، ش ۲۰۷۴ (۱۳۹۳/۵/۵)، ص ۱۰.
۵. ابن حزم (ابو احمد علی بن احمد) (بی تا)، المَحلی، تحقیق لجنة إحياء التراث العربی، ج ۱۰، بیروت: دار الآفاق الجديدة.
۶. ابن قدامه مقدسی (عبدالله بن احمد) (۱۴۰۵ق)، المغنی، ج ۹، ج ۱، بیروت: دار الفکر.
۷. ابن منظور (محمد بن مکرم) (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، ج ۸، ج ۳، بیروت: دار الفکر للطباعة والنشر والتوزیع.
۸. انصاری، مرتضی (۱۳۷۲)، رساله فی الرضاع، ج ۳، بی جا: باقری.
۹. _____ (۱۴۲۸ق)، فرائد الأصول، ج ۲ و ۳، ج ۹، قم: مجمع الفکر الإسلامی.
۱۰. بجنوردی، سیدحسن (۱۴۱۹ق)، القواعد الفقهیة، هفت جلدی، ج ۴، ج ۱، قم: الهادی.
۱۱. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق)، وسائل الشیعة، ج ۱، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث.
۱۲. حسینی فیروزآبادی، مرتضی (۱۴۰۰ق)، عناية الأصول فی شرح کفایة الأصول، ج ۴، قم: فیروزآبادی.
۱۳. دباغ مقدم، آراسب و همکاران (۱۳۹۲)، «بررسی بانک شیر مادر از دیدگاه ضوابط شرعی، با تأکید بر ضرورت های تغذیه ای و بهداشتی»، تهران: دانشگاه علوم پزشکی ارتش جمهوری اسلامی ایران، قابل دسترسی در: http://eprints.ajaums.ac.ir/2026/1/1_split_10.pdf.
۱۴. سبحانی، جعفر (۱۳۸۹)، المبسوط فی أصول الفقه، دو جلدی، ج ۱، ج ۱، قم: مؤسسه تعلیماتی و تحقیقاتی امام صادق علیه السلام.

۱۵. شیخ طوسی (ابوجعفر محمد بن حسن) (۱۳۸۷ق)، المبسوط فی فقه الإمامیة، هشت جلدی، ج ۳، تهران: المكتبة المرتضویة لإحياء الآثار الجعفریة.
۱۶. صاحب جواهر (محمدحسن نجفی) (۱۴۰۴ق)، جواهر الکلام، چهل و سه جلدی، ج ۲۹، چ ۷، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۱۷. عسلی، عبدالله عبدالمنعم عبداللطیف (۱۴۲۶ق)، الرضاع المحرم فی الفقه الإسلامی؛ بنوک لبن الأمهات، ج ۱، قاهره: دار ابن الجوزی.
۱۸. علامه حلی (حسن بن یوسف بن مطهر اسدی) (۱۴۱۳ق)، مختلف الشیعة فی أحكام الشریعة، نه جلدی، ج ۷، چ ۲، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۹. عوضین المغربی، محمد نجیب (بی تا)، حکم الإنتفاع ببنوک اللبن فی الرضاع، قاهره: دار النهضة العربیة.
۲۰. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۰ق)، العین، هشت جلدی، ج ۱، چ ۲، قم: هجرت.
۲۱. کاشف الغطاء، محمدحسین (۱۳۵۹ق)، تحریر المجلد، پنج جلدی، چ ۱، نجف: المكتبة المرتضویة.
۲۲. کاظمی خراسانی، محمدعلی (۱۳۸۲)، فوائد الأصول (تقریرات درس های آیت الله محمدحسین نائینی)، ج ۴، چ ۸، قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
۲۳. کحللوی، عبله محمد (۱۴۱۹ق)، بنوک اللبن، المبحث الرابع، قاهره: دار الرشد.
۲۴. محقق داماد، مصطفی (۱۳۸۳)، قواعد فقه، ج ۲، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
۲۵. محقق کرکی (علی بن حسین عاملی) (۱۴۱۴ق)، جامع المقاصد، سیزده جلدی، ج ۱۲، چ ۲، قم: مؤسسه آل البيت (ع).
۲۶. مراجع تقلید (سیزده نفر) (۱۳۸۵)، توضیح المسائل، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲۷. مرحبا، اسماعیل (۱۴۲۹ق)، البنوک الطبیة البشریة وأحكامها الفقهیة، بیروت: دار ابن الجوزی.
۲۸. مصطفی، ابراهیم و دیگران (۱۴۲۶ق)، المعجم الوسیط، چ ۵، تهران: مؤسسه الصادق (ع).
۲۹. نورمحمدی، غلامرضا (۱۳۹۲)، «بررسی فقهی موضوع بانک شیر در پزشکی»، ارائه شده در: مجموعه مقالات دومین همایش بررسی ضوابط شرعی در پزشکی، تهران: دانشگاه علوم پزشکی ارتش جمهوری اسلامی ایران، قابل دسترسی در: http://eprints.ajau.ac.ir/2017/1/1_split_1.pdf.

فقه

۳۰. نمایندگی یونیسف در ایران (۱۳۹۷)، «برای نخستین بار در ایران: افتتاح اولین بانک شیر

مادر در تبریز»، قابل دسترسی در:

«https://www.unicef.org/iran/fa/1562_11125.html».

۳۱. واعظ بهسودی، محمد سرور (۱۴۱۷ق)، مصباح الأصول (تقریرات درس های آیت الله

ابوالقاسم خوئی)، ج ۲، قم: مکتبه الداوری.

